

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.4.6.

Spišák Monika:
Centralizáció vs. autonómia
Cseh–szlovák viszony a kommunista hatalomátvétel árnyékában
(1945–1948)

Az alapp probléma

Tanulmányom központi témája Csehszlovákia második világháború utáni belpolitikájának egyik, politikai és jogi szempontból egyaránt lényeges aspektusa, a szlovák országrész államjogi státusának alakulása az 1948-as kommunista hatalomátvételig ívelő időszakban. Az írás azt az 1945–1948 közötti folyamatot igyekszik végigkísérni, ahogyan a Szlovák Kommunista Párt fokozatosan alávetette magát cseh testvérpártjának, a prágai vezetésre hagyva a belpolitikai irányvonal kialakítását. Ennek következtében a Szlovák Kommunista Párt végül nemcsak a szlovák polgári pártokkal, különösen a Demokrata Párttal közös, a szlovák országrész valamiféle autonómiájának megőrzésére alakult platformnak fordított hátat, hanem végső soron pártpolitikai érdekeknek rendelte alá az államjogi státus kérdését, ami hosszú időre meghatározta a cseh–szlovák viszonyt.

A szlovákság huszadik századi történetének számos neuralgikus pontja van. Ezek közül kétségtelenül kiemelkedik Szlovákia államjogi státuszának kérdése, amely az első Csehszlovák Köztársaság 1918-as megalakulása óta politikai, jogi és társadalmi viták tárgyát képezte, s aminek mentén az Andrej Hlinka¹ vezette Iudák mozgalom² is formálódott. A Iudákok a két egyenrangú nemzet alkotta közös köztársaságban hittek. Ahogy Hlinka egy 1934-es, „Az egyenlők egysége” című cikkében kifejtette: *„Halálunkig sem a szlovák nyelvet, sem hazánkat, a csehek és szlovákok köztársaságát semmi áron, semmiféle ígéretért és előnyért el nem áruljuk. [...] Mi azt akarjuk, hogy a szlovák legyen az úr Szlovákiában, hogy otthon érezze magát Szlovákiában, hogy a hivatalok, a kenyér és a pozíció mind az övéi legyenek. Ezt az ideális nemzeti harcot autonómiának neveztük el, s ezért ma sokan bennünket eretnekséggel vádolnak, szabadságunktól, kenyérünktől, egzisztenciánktól fosztanak meg.”*³ Szavai arról is tanúskodnak, hogy a szlovák politikai elit autonómiáról szóló elképzelései cseh részről nem találtak támogatásra.

Ez az elutasítás vezetett végső soron a Jozef Tiso⁴ vezette önálló szlovák állam kikiáltásához, amely Németország szövetségeseiként de facto a háború vesztesei közé tartozott. Az újrafarmálódó Csehszlovákia részeként de jure azonban a szlovákság is a győztes oldalon került ki a háborúból, amely kettősség hosszú időre rányomta a bélyegét a hazai politikai életre, s amely a szlovákkérdés megoldását újra belüggé tette.⁵ 1944-től a szlovák nemzeti felkelést kirobbantó hazai ellenállási mozgalom és a különféle emigráns csoportok politikai programja eltért ugyan egymástól, de újra közös nevezőt jelentett az autonómia célja. Ezt a szlovák politikai elit az elérendő minimumnak tekintette, és elutasította az Edvard Beneš⁶ nevével fémjelzett centralista csehszlovakizmuson alapuló köztársasági modellt.⁷

Előkészületek a háború utáni rendezésre

A Tiso-rezsimmel szemben álló politikai erők 1943 nyarától kezdtek közeledni egymáshoz. A mérsékelt jobboldali vonalat a hazai polgári ellenállás két legfontosabb alakja, Jozef Lettrich⁸ és Ján Ursíny⁹ képviselte. Ők mindjobban támaszkodtak a kommunista táborra, elsősorban a kommunista pártnak¹⁰ a Szovjetunióval ápolt jó

kapcsolatai miatt. A két politikai oldal közeledése az év végén aláírt ún. karácsonyi egyezményben csúcsonodott ki. A megegyezés több szempontból is jelentősnek mondható. A Szlovák Nemzeti Tanács létrehozása ugyanis egységesítette az ellenállási mozgalmat, az ellenállás kommunista és nem kommunista része közös platformra került. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a polgári ellenállás vezetése a Lettrich–Ursíny-vonal kezébe került, akik a különböző csoportok integrálásával végül megalapították a Demokrata Pártot.¹¹ A karácsonyi egyezmény a jövőre új Csehszlovákiával kapcsolatban leszögezte: *„Azt kívánjuk, hogy a szlovák és a cseh nemzet, mint a legközelebbi szláv nemzetek, az új Csehszlovákiában kössék össze sorsukat, az egyenjogúság alapján. [...] A konkrét rendelkezésekről, különös tekintettel a cseh–szlovák államjogi viszonyokra, szlovák részről kizárólag a szlovák nemzet szabadon választott képviselői dönthetnek.”*¹²

A Szlovák Nemzeti Tanács 1. számú rendelete 1944. szeptember 1-jén deklarálta, hogy Szlovákia területén e terület gyakorolja a törvényhozói, a kormányzati és a végrehajtói hatalmat: *„[...] és e hatalmat addig fogja gyakorolni, amíg a szlovák nemzet demokratikusan megválasztja legitim képviselőit. [...] A köztársaság alkotmányjogi, társadalmi, gazdasági és kulturális kérdéseit kölcsönös megegyezéssel véglegesen fogják rendezni a cseh és a szlovák nép választott képviselői a demokratikus elvek, a haladás és a társadalmi igazságosság szellemében.”*¹³ A szlovák önrendelkezés deklarálása azonban hamar politikai nehézségekhez vezetett, mivel nem találkozott a londoni csehszlovák emigráns kormány elképzeléseivel, amely a Szlovák Nemzeti Tanácsot nem tekintette többnek egyfajta tartományi szervnél.¹⁴

Az emigráns kormány álláspontja a Tanács nyílt ellenállásához vezetett, amikor a kormány az 1944. május 8-án Londonban aláírt csehszlovák–szovjet egyezmény rendelkezései szerint át akarta venni a szlovák területek feletti kormányzást. A Londonból küldött kormánydelegációt a szlovák politikusok pusztán közvetítőként kezelték, semmiképpen nem olyan intézményként, amely a hazai szervezetek fölött áll, s amelynek jogában állna a szlovák országrészben a hatalmi ágakat ellenőrizni. A Szlovák Nemzeti Tanács már 1944 júliusában levélben közölte Edvard Benešsel, hogy Csehszlovákia újjáalakulásakor, a szlovákokat választott képviselőik fogják képviselni, a közéletet pedig a Szlovák Nemzeti Tanács és a tanácsba delegált pártok uralta tömegszervezetek alakítják majd,¹⁵ a Benešsel folytatott októberi tárgyalásokon pedig nyíltan deklarálta, hogy fő célja a szlovák önrendelkezés elismertetése.¹⁶

A nem kommunista cseh pártok szeme előtt az első Csehszlovák Köztársaság kontinuitásának megőrzése lebegett, melyben a cseh–szlovák viszony is az akkori állapotok szerint kerülne rendezésre.¹⁷ A Szlovák Nemzeti Tanács viszont konföderációban gondolkodott, amely a központi kormány hatáskörébe kizárólag a külügyeket, a külkereskedelmet és a honvédelmet utalta volna. Erről tanúskodik az 1945. március 2-i memorandum is, amellyel a szlovák delegáció Moszkvába utazott az új csehszlovák kormány összetételéről és programjáról szóló tárgyalásokra. A dokumentumban nem csupán azt követelték, hogy az új kormány ismerje el a Szlovák Nemzeti Tanácsot a „szlovák nemzet politikai akaratának egyetlen képviselőjeként”, hanem széles jogköröket kívántak a szlovák országrésznek is.¹⁸

Az 1945-46-os viták

A két, radikálisan ellentétes elképzelés végül kompromisszumos megoldásban közeledett egymáshoz, ez pedig az 1945. április 5-én kihirdetett kassai kormányprogram volt, amely deklarálta a szlovákok nemzeti önrendelkezését és a két nemzet egyenjogúságát. A rögzített status quo szerint az új államközösséget képviselő kormány elismerte a Szlovák Nemzeti Tanácsot a szlovák nemzet, valamint az államhatalom képviselőjének, amellyel közösen dönt majd a hatalmi kompetenciákról: *„A kormány [...] az új alapelveken nyugvó csehszlovák államközösség megtestesítőjének tekinti magát. Véget vet minden régi viszálynak, és abból kiindulva, hogy a szlovákokat önálló nemzetként ismeri el, a kormány kezdettől fogva arra fog törekedni, hogy a cseh–szlovák viszonyban megvalósuljon az egyenlőség elve, s így érvényre jusson a két nemzet közötti valódi testvériség. [...] A Szlovák Nemzeti Tanácsot, a községi és járási bizottságokra támaszkodva nemcsak az önálló szlovák nemzet*

jogos képviselőjeként fogja tekinteni, hanem Szlovákia területén az államhatalom (a törvényhozó, a kormányzó és a végrehajtó hatalom) hordozójának is. [...] A közös állami feladatokat a kormány, mint a köztársaság központi kormánya, a Szlovák Nemzeti Tanáccsal és a Szlovák Nemzeti Megbízottak Testületével, mint a Szlovák Nemzeti Tanács végrehajtó kormány szervével, a legszorosabb együttműködésben fogja végrehajtani."¹⁹

A probléma, amely végső soron hozzájárult ahhoz, hogy a szlovákkérdés 1948-ig fokozatosan a belpolitikai hatalmi harcoknak esett áldozatul, abból adódott, hogy a csehszlovák kormánynak és a szlovák politikai vezetésnek nem sikerült egyezsége jutnia arról, mit tekint a nemzeti, és mit az országos hatáskörbe tartozó kompetenciának. A Szlovák Nemzeti Tanács folyamatosan ellenszegült Benešnek és az általa képviselt kontinuitáselméletnek. Először az 1945. április 21-én kiadott 30/1945. sz. rendeletében szögezte le, hogy a csehszlovák kormány csak a tanács elnökségével való egyeztetés után avatkozhat be a szlovák ügyekbe, hamarosan pedig ismételen követelni kezdte az államhatalmi jogkörök felosztását önmaga és a központi kormányzat között.²⁰

A hatásköri viták megoldására összehívott első prágai tanácskozás feszült légkörben érte a szlovák politikai pártokat. A demokraták és a szlovák kommunisták kvázi-szövetségén, amely legalábbis a szlovákkérdés megoldása tekintetében közös platformot jelentett, megjelentek az első repedések. A fokozatosan megerősödő Demokrata Párt ambíciói egyre inkább túlmutattak azon, hogy tevékenységüket kizárólag a szlovák országrész területére korlátozzák, ami egyúttal befolyásolta a hatásköri vitákban képviselt álláspontjukat is. A szlovák autonómia, mint megoldás, többé nem jelentett számunkra vonzó perspektívát. Annak érdekében, hogy a Hlinka–Tiso-féle terhes örökséget végleg maguk mögött hagyják, magát a kompromittált kifejezést is igyekeztek kerülni mind a politikusi megnyilvánulásokban, mind a pártsajtóban.²¹ Ugyanakkor nyitottak az országban hagyományosan erős politikai katolicizmust támogató választópolgárok, illetve a parasztság felé.

Erről tanúskodnak Ursíny pártelnöknek az 1945 júliusában megtartott első pártkongresszuson elmondott szavai is: „...a vallásos szellemnek meg kell maradnia az iskolákban. [...] Sem helyesnek, sem illőnek nem tartjuk azt, hogy a papokat ki kell zárni a politikai életből. [...] Minden nemzet gerincét a parasztság alkotja. Nemzeti életünk összetevői között a parasztság az, amelyik a fejlődés stabilitását leginkább garantálja. A parasztság a nemzeti jelleg legfőbb megőrzője is.”²² 1945–1946 telén a demokrata lapokban, elsősorban a *Čas* című napilapban, mind gyakrabban jelentek meg politikai kommentárok a cseh–szlovák viszonyról. Ezeket főként a cseh politikusok sajtóiban megjelent megjegyzései váltották ki, hogy a szlovák nemzeti szervezetek jogköre nem kellően teherbíró. A kommentárok az állam egységének megszokott hangoztatása mellett főként a két nemzet egyenjogúságát hangsúlyozták, továbbá azt, hogy az 1944. őszi nemzeti felkelés eredményeit meg kell őrizni. A dualizmus és az autonómia lehetőségét elutasították. A szerzők arra is felhívták a figyelmet, hogy Szlovákia autonómiájához az első köztársaság hibái vezettek, ugyanakkor a csehszlovakizmus eszméjét is elutasították. Területi alapú, régiók szerinti decentralizációt képzeltek el, és azokra a cseh ígéretekre hivatkoztak, amelyeket a szlovákok Kassán kaptak. A radikálisabb hangnemű vezércikkek hangsúlyozták, hogy a Demokrata Párt az egyetlen szlovák párt a csehszlovák parlamentben és a kormányban, amely a szlovák érdekeket képviseli.

Ami a kommunista párt irányvonalát illeti, 1945 nyarától azt egyre inkább a cseh testvérpárt vezetése határozta meg. Még az első prágai tanácskozás megnyitása előtt a két kommunista párt közös elnökségi ülésén elfogadott határozat a szlovák kommunistákat arra utasította, hogy a tárgyalásokon ne forszírozzák a cseh–szlovák viszony politikai rendezését, ehelyett elégedjenek meg a prágai kormány és a Szlovák Nemzeti Tanács közötti hatáskörök kijelölésével.²³ Ez a döntés tovább mélyítette a kommunisták és a Demokrata Párt közötti szakadékat, hiszen megszűnt az a közös nevező, hogy azonos álláspontot képviselnek a központi kormányzattal szemben. Ezzel együtt az első prágai egyezmény²⁴ nem állt távol az eredeti szlovák elképzelésektől. Az államhatalom képviselőjének ismerte el a Szlovák Nemzeti Tanácsot, amely a szlovák területeken a teljes törvényhozói, kormányzati és végrehajtó hatalmat gyakorolja, a Megbízottak Testületén²⁵ keresztül pedig a teljes országot érintő törvényeket érvényesíti. A megegyezés azt is deklarálta, hogy a közös érdekek törvénybe iktatása a jövőben megalakuló parlament feladata, valamint hogy a Megbízottak Testülete testületként felelős a

kormányának, a megbízottak tehát nem viselnek egyéni felelősséget az illetékes prágai minisztériumok felé. Az egyezményt a Demokrata Párt sajtóorgánumai pozitívan értékelték, Martin Kvetko demokrata politikus pedig úgy jellemezte, mint az állam egységének kifejezését, miközben a szlovák szervezetek meglehetősen széles kompetenciák birtokába kerültek. A demokraták állásfoglalása szerint az egyezmény középutat jelentett a centralizáció és a föderáció között, jó alapot teremtett a végső rendezéshez. A tárgyalások légkörét mindkét fél barátinak és szívélyesnek értékelte.²⁶

A köztársasági elnöki hivatal és a minisztertanács már az első prágai egyezmény után nem sokkal arra törekedett, hogy visszaállítsák az elnök háború előtti jogkörét (a főbb állami hivatalnokok kinevezési joga, kitüntetések adományozása, amnesztia etc.) Szlovákiában is. Ezenkívül elkerülhetetlen volt, hogy tisztázzanak néhány, az első prágai egyezményből fakadó ellentmondást. Ezek a gyakorlatban abból fakadtak, hogy például a Szlovák Nemzeti Tanács az egész országot érintő rendezések mellett kiadott saját rendeleteket is. A Szlovák Nemzeti Tanács nem tiltakozott az említett jogkörök átruházása ellen, hiszen azok az ő tekintélyét is növelték. A Tanács elnöksége 1946 januárjában közös tárgyalásokat javasolt a Megbízottak Testületével és a központi kormánnyal.

A prágai kompetencia-tárgyalások 1946 tavaszán folytatódtak, immár feszültebb politikai légkörben. Ekkorra a szlovák kommunisták fő céljává a Demokrata Párt választási győzelmének megakadályozása vált, amit a még 1945 júliusában megválasztott, új összetételű, Viliam Široký²⁷ elnökölta Központi Bizottság a zászlajára tűzött. A párton belüli vezetéváltást is egy közös elnökségi ülésen hozott határozat hozta tető alá, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a régi, még a Szlovák Nemzeti Felkelés idején alakult pártvezetés félreállítása fokozta a szlovák kommunisták alávetettségét a prágai vezetéssel szemben.²⁸ A szlovák párt már nem tekintette prioritásnak a csehek és szlovákok viszonyának rendezését, retorikája pedig az új irányzat szellemében változott meg: a szlovákok nemzeti érdekeit már nem a csehszlovák kormány, hanem a reakciós Demokrata Párt veszélyeztette a szemükben. A párton belül több elképzelés is született arra vonatkozóan, hogyan szűkítsék a rivális demokraták egyre növekvő mozgásterét.

Végül a Široký képviselte koncepciót igyekeztek megvalósítani, amely stratégia szerint a demokraták választási győzelmét egy hagyományosan széles társadalmi támogatást élvező, a politikai katolicizmust képviselő párt engedélyezésével akadályozzák meg, amely szavazatokat vesz el a demokratáktól. A taktikával azonban elkéstek, a szövet nem sikerült kifogniuk a Demokrata Párt vitorlájából, amelynek katolikus szárnya 1946 márciusában a Nemzeti Front kormánya elé tárta egy új párt, a Keresztény Köztársasági Párt programját. A pártalapításra azzal a kikötéssel kaptak engedélyt, hogy nevet változtatnak, valamint nemcsak a csehszlovák kormányt támogatják, hanem az egykori szlovák állam vezetőinek, elsősorban pedig Jozef Tisónak az elítélését is.²⁹ Annak, hogy a végül megalakult Szabadság Párt nem vált igazán befolyásos politikai tényezővé, több oka is van. A demokraták végül vállalták a politikai katolicizmussal való kiegyezést, és arra törekedtek, hogy a konzervatív katolikusokat a saját pártjukon belül tartsák, ugyanakkor a katolikus vezetésnek szintén érdekében állt a megegyezés, mivel attól tartottak, hogy vallási hátszelük miatt, valamint azért, mert a nemzeti felkelésben nem játszottak szerepet, reakciónak bélyegzik majd őket. Az 1946-os, ún. áprilisi egyezmény jelentette ezt az érdekszövetséget, amelyben a Demokrata Párt vállalta, hogy vezetőségébe és társadalmi szervezeteibe magasabb arányban delegál jobboldali katolikusokat, és a jövőben fellép a kommunisták által támadott egyházi iskolák érdekében.³⁰

A prágai kompetencia-tárgyalások második etapját 1946 áprilisában, a parlamenti választások előtt közvetlenül tartották. A felek álláspontja az első egyezményhez képest nem változott, a Szlovák Nemzeti Tanács célja az első prágai egyezmény eredményeinek a megőrzése maradt.³¹ A második egyezménynek a Tanács általi egyhangú elfogadása is jelzi: a szerződést sikernek tekintették. Tehették ezt annál is inkább, mivel az új egyezség jórészt a köztársasági elnök jogkörének kiszélesítését érintette, az állami hivatalnokok kinevezési joga mellett olyan, valójában inkább szimbolikus, semmint gyakorlati haszonnal bíró jogkörökét, mint a kitüntetések adományozása, vagy az amnesztia gyakorlása.³²

A parlamenti választásokat követő helyzet

Csehszlovákia belpolitikai viszonyait, egyúttal a cseh–szlovák viszony rendezését az 1946. májusi választások gyökeresen megváltoztatták. Amíg a cseh országrészben a kommunista párt aratott győzelmet, Szlovákiában viszont a baloldal összehangolt kampánya sem volt elég arra, hogy megakadályozza az áprilisi egyezménynek köszönhetően megerősödött Demokrata Párt elsőprő, mintegy 62%-os választási győzelmét. A párt abszolút többséget szerzett a Szlovák Nemzeti Tanácsban és a Megbízottak Testületében, ami egyúttal a cseh–szlovák viszony rendezésével kapcsolatos politikai álláspontokat is befolyásolta. Az elsőprőnek mondható demokrata győzelem az antikommunista, cseh- és szovjetellenes, Tisót támogató katolikus kampánynak volt köszönhető, míg a kommunista párt csak az iparosodottabb területeken, a Szlovák Nemzeti Felkelés egykori központjaiban, illetve a protestánsok körében ért el eredményeket.³³ Dacára annak, hogy a szlovák kommunista párt a maga 30%-os választási eredményét nem könyvelte el kudarcként, a prágai vezetés markánsabb véleményt fogalmazott meg a cseh–szlovák jogkörök elosztásának tekintetében.

Az új tájékoztatási miniszter, a kommunista Václav Kopecký³⁴ úgy nyilatkozott, hogy „...a kialakult helyzetben szükségszerűen revideálni kell minden Szlovákiát érintő intézkedést, és a szlovákiai fejleményeket teljesen más szempöngből kell szemlélni. Teljességgel megengedhetetlen ugyanis, hogy Szlovákiában ez az államellenes blokk gyakorolja a hatalmat. [...] A szlovákiai választási eredmények komoly veszélyt jelentenek számunkra, s egyben a szlovákok szovjetellenes, haladásellenes és csehellenes magatartásáról tanúskodnak. A Demokrata Párt a Hodža-, Tiso-, Tuka-féle vonalat követők csoportja, de jelen vannak benne az egyházi körök reakciós elemei is, a Csehszlovák Köztársaság ellenségei is, akik egységfrontba tömörültek.”³⁵ Klement Gottwald³⁶ pedig így vélekedett: „Tény, hogy a régi reakció beférközött a Demokrata Pártba. [...] Szlovák elvtársaink szerint Szlovákiában a püspökök demokratáknak kiáltották ki magukat, a papok pedig prédikációkban buzdítottak a Demokrata Pártra való szavazásra. [...] Mit lehet tenni annak érdekében, hogy Szlovákiát megmentjük a demokrácia és a köztársaság számára?”³⁷ A megváltozott retorikát a szlovák kommunisták is teljes mértékben a magukévá tették, így végső soron asszisztáltak a központi kormányzat és a cseh pártok közös törekvéseinek érvényesítéséhez, vagyis a szlovákiai szervek jogkörének korlátozásához. Široký pártelnök megfogalmazásában: „Számunkra, kommunisták számára nem az jelenti az alapvető kérdést, hogyan rendezzük kölcsönös viszonyunkat, hogy a föderáció vagy az autonómia valósul-e meg. Az alapvető kérdést számunkra az jelenti, hogy nemzetünket a haladás, a szocializmus útján kívánjuk-e vezetni, vagy azt akarjuk, hogy a szlovák nemzet csehellenes harcba keveredve megsemmisítse nemzetünk nemzeti, politikai, szociális és gazdasági vívmányait.”³⁸ A megváltozott politikai légkör szellemében született az 1946 júniusában aláírt harmadik prágai egyezmény, amely végső soron azzal, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács törvényhozói hatalmát, illetve a Megbízottak Tanácsának végrehajtói hatalmát egyaránt a központi kormányzat alá rendelte, mindkét szervezetet gyakorlatilag egy önállótlán látszatszervvé degradálta, megszüntetve ezzel az autonóm szlovák jogalkotást. A Megbízottak Testületének tagjai az új szerződés értelmében immár személyes felelősséget is viseltek az illetékes minisztériumok felé, a központi miniszterek pedig önálló apparátust kaptak a szlovák országrészben való hatalomgyakorlásra.³⁹ A megegyezés második cikkelye kimondta, hogy „(1) Szlovákiában a végrehajtó hatalmat – a Szlovák Nemzeti Tanácsnak az 1. cikkben szereplő szabályozási hatáskörén belül – a Megbízottak Testülete, esetleg annak valamely megbízottja gyakorolja, aki tevékenységéért a Szlovák Nemzeti Tanácsnak felelős. Egyéb ügyekben a végrehajtó hatalmat Szlovákiában a kormány, esetleg annak egyes miniszterei gyakorolják. [...] Amennyiben a Szlovák Nemzeti Tanács eddig kiadott rendeletei olyan kérdéseket érintenek, amelyek nem tartoznak a Szlovák Nemzeti Tanács illetékességébe, a végrehajtó hatalmat a kormány, illetve annak érintett miniszterei gyakorolják. (2) A Megbízottak Testülete az első rendelkezések értelmében a kormánynak felelős. Elnökét és egyéb tagjait a kormány előzetes egyetértése után a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége nevezi ki. A Megbízottak Testülete minden tagja a kormányfő kezébe teszi le esküjét. (3) A kormány érvénytelenítheti a

Megbízottak Testülete intézkedését, amennyiben az túllépi hatáskörét, vagy ha az ellentétes az adott területen hatályos országos intézkedéssel.”

A harmadik prágai egyezmény nemcsak a Szlovák Nemzeti Tanács számára jelentette a mozgástér beszűkülését, hanem a Demokrata Párt számára is, amely három irányban is próbálta sabotálni azt. Részint a párt által delegált megbízottak igyekeztek a demokrata irányvonalhoz tartani magukat, és a központi kormánydöntéseket a saját apparátusuk segítségével érvényesíteni, kihagyva tehát a közös miniszteri adminisztrációt, másrészt igyekeztek megnyerni a cseh polgári pártok támogatását arra hivatkozva, hogy az egyezmény a kommunista párt politikai befolyásának növekedését jelzi, a szlovák önrendelkezés deklarálása nélkül pedig szeparatizmus ütheti fel a fejét Csehszlovákiában. Harmadrészt a demokrata politikusok a kommunista párttal való kommunikációjukban igyekeztek visszatérni a közös alaphoz és a szlovák nemzeti felkelésben megfogalmazott közös célokra apellálni. Erről tanúskodnak Jozef Lettrich pártelnök Ladislav Novomeský kommunista politikusnak⁴⁰ címzett szavai: „*Félek attól, hogy politikánk legalapvetőbb kérdéseiben eltávolodnak egymástól álláspontjaink. [...] Vagy folytatni fogjuk a választások előtt megkezdett politikát, vagy visszatérünk a München előtti időszak politikai viszonyai közé, hiszen Szlovákia Kommunista Pártja választások utáni politikája ebbe az irányba visz bennünket.*”⁴¹

A centralizáció győzelme

Az utóbbi törekvés teljes kudarccal végződött. 1946 decemberében Csehszlovákia két kommunista pártja egy, a Demokrata Párt elleni széles körű offenzíva megindításáról határozott, amelybe immár a csehszlovák vezetés kormány szinten is bekapcsolódott. A két elnökség közös határozata szerint: „*A kormány autoritását Szlovákiában feltétlenül a lehető legrövidebb időn belül meg kell szilárdítani. A kommunista miniszterek feladata, hogy az 1946. június 28-i egyezmény értelmében teljes mértékben beavatkozzanak a szlovák ügyekbe és kikényszerítsék a kormányhatalom elismerését. A Szlovák Kommunista Pártnak a Demokrata Párt nacionalista demagógiája elleni harcában támaszkodnia kell a haladó cseh erőkre és a Gottwald-kormányra abban a tudatban, hogy a szlovák nemzeti szervezeteket a többségben lévő szlovák reakció néppellenes tevékenységre és a népi demokratikus politika sabotálására használja fel. A kommunista megbízottak feladata, hogy minden esetben, amikor a Megbízottak Testületében a Demokrata Párttal szemben fellépnek, javaslatukat a kormány segítségével keresztülvigyék.*”⁴²

A kommunista taktika részeként „lelepleztek” egy nagyszabású államellenes összeesküvést, melynek végén mintegy 380 embert vettek őrizetbe.⁴³ A koncepció szerint az összeesküvésben részt vettek demokrata politikusok, legalábbis Široký miniszterelnök-helyettes több alkalommal is utalt arra, hogy a demokrata pártvezetés érintettsége nem zárható ki. Úgy vélekedett, hogy a szervezkedés az április egyezmény aláírását követően aktivizálódott, amely megállapodásról egyúttal leszögezte azt is, hogy az nem jelentett mást, mint az egykori Hlinka-párt maradékának, vagyis a l'udák propagandának a Demokrata Pártba való integrálását.⁴⁴ A „nagy leleplezés” az 1947. őszi politikai válságba torkollott. A Megbízottak Tanácsát, amely a kommunista álláspont szerint kompromittálódott, leváltották. Az új összetételű testület csak részben segítette a kommunista pártok törekvéseit: azt ugyan elérték, hogy a szervezetben egyetlen párt sem szerzett többséget, a remélt cél, a Demokrata Párt szétesése azonban így sem teljesült.

A Demokrata Párt ekkorra teljes defenzívába szorult általános politikai céljai, illetve a cseh–szlovák viszony rendezésével kapcsolatos álláspontja tekintetében is. Dacára annak, hogy a cseh nem-kommunista pártok demokratizmusára apellálva erőteljesen lobbiztak a harmadik prágai egyezmény kiegészítésének megszavazása ellen, mondván, az semmi mást nem szolgál, mint a kommunista befolyás erősödését, nem jártak sikerrel. 1947. november 17-én a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontja többek között a cseh polgári pártok szavazatával elfogadta a kiegészítést,⁴⁵ amely a szlovák országrész abszolút alávetettségét eredményezte a prágai kormánnyal szemben, hiszen annak hatáskörébe utalta immár a megbízottak kinevezésének és visszahívásának a jogát is.

Ez nem csupán a cseh centralista politika teljes diadalát jelentette, hanem a cseh–szlovák viszony pártpolitikai szempontoknak való alárendelését is, végső soron pedig akadályát egy olyan összefogásnak, amely a cseh és a szlovák országrész polgári pártjai számára esélyt adhatott volna a teljes kommunista hatalomátvétellel szembeni fellépésre. A szlovák önrendelkezés problémáját megoldani hivatott prágai tárgyalássorozat során a szlovák kommunista párt álláspontja fokozatosan jutott el egyfajta autonóm jogállás támogatásától az ideológiailag elvárt internacionalizmusig, amihez azonban arra a nem mellékes tényezőre is szükség volt, hogy a szlovák kommunista vezetés a tárgyalási időszakban fokozatosan alárendelte politikáját a cseh testvérpárt elképzeléseinek. Ami az egyezmények távolabbi hatásait illeti, a szlovákkérdés rendezetlenül hagyása hozzájárult egy olyan társadalmi szintű frusztráció, a csehek és a szlovákok közötti bizalmatlanság kialakulásához, amely az államközösség ellenére erősítette a szlovákság azon sztereotípiáját, amely sokáig egyenlőséget tett a csehek és a kommunisták közé.⁴⁶

Hivatkozott irodalom

Abrams, 2000

Abrams, Bradley: *The Politics of Retribution: The Trial of Jozef Tiso in the Czechoslovak Environment*. In: Deák, István – Gross, Jan T. – Judt, Tony (eds.): *The Politics of Retribution in Europe*. New Jersey, Princeton University Press. 252–289.

Barnovsky, 1993

Barnovsky, Michal: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava. 45.

Chmel (szerk.), 1996

Chmel, Rudolf (szerk.): *A szlovákkérdés a XX. században*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. 185.

Gottwald, 1957

Gottwald, Klement: *Spisy XIII 1946–47*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury. 80–81.

Ivaničková, 2008

Ivaničková, Edita: *Slovensko v rokoch 1944–1948: zahraničnopolitické záujmy, predstavy, možnosti a realita*. In: Ivaničková, Edita (ed.): *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70 ročný*. Bratislava, Historický Ústav SAV. 245.

Kaplan, 1992

Kaplan, Karel (ed.): *Pražské dohody 1945–1947. Sborník dokumentu*. Praha.

Kaplan, 1993

Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

Klímeš, 1965

Klímeš, Miloš: *Ceste ke květnu*. Praha. 425–431.

Lettrich, 1993

Lettrich, Jozef: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava, Archa. 158–159.

Pekník, 1998

Pekník, Miroslav (ed.): *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava, Národné literálne centrum. 140–146, 403–406.

Prečan, 1961

Prečan, Vilém: *Slovenský katolicizmus pred februárom 1948*. Bratislava, Osveta. 97–108.

Rychlík, 2012

Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha, Vyšehrad-Ústav pro studium totalitních režimů. 255, 277.

Šimrenič, 2000

Šimrenič, Pavel: Povstalecká Slovenská národná rada. In: Pekník, Miroslav ed.: *Pohľady na slovenskú politiku*. Bratislava, Veda. 411–412.

Šutaj, 2002

Šutaj, Štefan: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944–1948)*. Košice, Slovenská akadémia vied. 304–306.

Spišák, 2010

Spišák Monika: A retribúciós eljárások, mint a politikai játszmák eszközei a második világháború utáni Csehszlovákiában. In: Gulyás László (szerk.): *Közép-Európai Közlemények*, 2010/1. sz. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei, 2. 32–39.

Syrný, 2004

Syrný, Marek: Vznik a pôsobenie Demokratickej strany v SNP. In: Lacko, Martin (ed.): *Slovenská republika (1939–1945) očami mladých historykov III*. Trnava. 42.

Syrný, 2005

Syrný, Marek: Slovenská otázka v občiansko-demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939–1945. In: Šmigel, Michal – Mičko, Peter (eds.): *Slovenská republika (1939–1945) očami mladých historykov IV*. Banská Bystrica. 171–172.

Syrný, 2006

Syrný, Marek: Tri pražské dohody v politike Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1945–1947. In: Pešek, Ján (ed.): *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava, Historický Ústav SAV.

Syrný, 2008

Syrný, Marek: Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947. In: *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 14. – 15. február 2008*. Bratislava, Ústav pamäti národa. 127–177.

Veselý, 1994

Veselý, Zdenek: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha, Victoria Publishing. 354–355.

¹ Andrej Hlinka (1864–1938) római katolikus pap, politikus, a Szlovák Néppárt egyik alapítója, 1918-tól haláláig elnöke.

² A Iudákok Andrej Hlinka politikai eszmetársai, a Szlovák Néppárt tagjai és hívei, fő célkitűzésük a szlovák önrendelkezés elérése volt.

³ Chmel (szerk.), 1996: 185.

⁴ Jozef Tiso (1887–1947) római katolikus pap, politikus, 1938–1945 között Hlinka Szlovák Néppártjának elnöke, 1939–1945 között a Szlovák Köztársaság elnöke.

⁵ Ivaničková, 2008: 245.

⁶ Edvard Beneš (1884–1948) cseh politikus, 1935–1938, valamint 1945–1948 között Csehszlovákia köztársasági elnöke.

⁷ Syrný, 2006: 42.

⁸ Jozef Lettrich (1905–1968) szlovák politikus, 1945–1948 között a Szlovák Nemzeti Tanács és a Demokrata Párt elnöke.

⁹ Ján Ursíny (1896–1972) szlovák politikus, a Demokrata Párt alapító tagja, 1945-ben rövid ideig elnöke, majd 1948-ig alelnöke, 1945–1947 között miniszterelnök-helyettes.

¹⁰ Szlovákia Kommunista Pártja 1939-ben, Csehszlovákia feldarabolása és Csehszlovákia Kommunista Pártjának betiltása után önállósult és kezdte meg illegális tevékenységét az autonóm országban, tevékenységét és politikáját továbbra is alávetve a CSKP időközben Moszkvába emigrált vezetősége utasításainak. A nemzeti felkelés vezéregyéniségei a párt vezetői – Karol Šmidke, Gustav Husák, Ladislav Novomeský, Edo Friš – közül kerültek ki. 1945-ben az immár legálisan működő párt Központi Bizottságának új elnöke a CSKP moszkvai vezetőségének tagja, Viliam Široký lett, s bár a két országrész kommunista pártjainak 1948 szeptemberében bekövetkezett szervezeti egyesüléséig Szlovákia Kommunista Pártja önálló politikai pártnak számított, 1945 után a cseh testvérpárt utasításai mentén alakította politikáját, vezetésében az 1948-ig tartó köztes időszakban a hazai képviselők a második vonalba szorultak a moszkovitákhoz képest.

¹¹ Syrn 2004: 367.

¹² Rychlík, 2012: 255.

¹³ Uo. 277.

¹⁴ Lettrich, 1993: 158–159.

¹⁵ Šimrenič, 2000: 411–412.

¹⁶ Syrný, 2005: 171–172.

¹⁷ Klimeš, 1965: 425–431.

¹⁸ Pekník, 1998: 403–406.

¹⁹ Veselý, 1994: 354–355.

²⁰ Klimeš, 1965: 618.; Kaplan, 1995: 26–34.

²¹ Syrný, 2006: 48–49.

²² Kaplan, 1993: 296.

²³ Barnovsky, 1993: 45.

²⁴ Kaplan, 1992: 26–34.

²⁵ A Megbízottak Testülete a Szlovák Nemzeti Tanács végrehajtó szerveként működött 1945–1960 között, élén az elnökkel, aki tulajdonképpen miniszterelnökként funkcionált a testület élén, ahogy a megbízottak az egyes tárcák minisztereinek feleltek meg.

²⁶ Syrný, 2006: 48–49.

²⁷ Viliam Široký (1902–1971) szlovák kommunista politikus, 1945–1954 között a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának elnöke, 1945-ben miniszterelnök-helyettes, 1950–1953 között külügyminiszter, 1953–1963 között miniszterelnök.

²⁸ Kaplan, 1993: 235–236.

²⁹ Spišák, 2010: 32–39.

³⁰ Prečan, 1961: 97–108.

³¹ Jozef Lettrich pártelnök egyik nyilatkozatában így fogalmazott: *„Egy új, szilárdabb alapokon álló Csehszlovákiát akarunk, amely erősebb, rendezettebb és hatékonyabban tud fellépni potenciális ellenségeivel szemben [...] Olyan Csehszlovákiát akarunk, amely a csehek és a szlovákok egyenlőségén alapul, akik saját dolgukkal törődnek, anélkül hogy sérülne a köztársaság egysége. A szláv nemzeti eszme alapján a csehekkel való kulturális és lelki egyesülést támogatjuk. Célunk, hogy Szlovákiában rend, személyes és anyagi biztonság legyen.”* Syrný, 2006: 52.

³² Pekník, 1998: 140–146.

³³ A választások eredményeként a Demokrata Párt 61,43%-kal 43 mandátumot, a Szlovák Kommunista Párt 30,48%-kal 21 mandátumot, a Szabadság Párt 4,20%-kal 3 mandátumot, a Munkáspárt pedig 3,11%-kal 2 mandátumot szerzett. Vö. Abrams, 2000: 260–261.

³⁴ Václav Kopecký (1897–1961) cseh kommunista politikus, 1945–1953 között tájékoztatási miniszter, 1953–1954 között kulturális miniszter.

³⁵ Kaplan, 1993: 241.

³⁶ Klement Gottwald (1896–1953) cseh kommunista politikus, 1929–1945 között Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára, 1945–1953 között elnöke, 1946–1948 között miniszterelnök, 1948–1953 között a Csehszlovák Köztársaság elnöke.

³⁷ Gottwald, 1957: 80–81.

³⁸ Kaplan, 1993: 298.

³⁹ Kaplan, 1992: 132–157.

⁴⁰ Ladislav Novomeský (1904–1976) szlovák kommunista politikus, költő.

⁴¹ Kaplan, 1993: 299.

⁴² Šutaj, 2002: 304–306.

⁴³ A Szlovákiában működő illegális csoportok ügyében 1947 májusában kezdődött vizsgálat, a hivatalos indoklás szerint olyan céllal, hogy a vezető tisztségekben dolgozó, az ország biztonságára és stabilitására veszélyt jelentő „fudák” elemeket egyfajta névjegyzékbe véve, a Demokrata Pártot rákényszerítsék az „inkriminált” személyek visszahívására. Szeptemberben már az államellenes „fudák alvilág” nagyszabású összeesküvéséről, illetve annak leleplezéséről szóltak a jelentések és a sajtóhírek. A Demokrata Párt csaknem összes vezetőjének közeli munkatársát listázták és őrizetbe vették. A párt két főtitkárát, Ján Kempnýt és Miloš Bugárt, később pedig Ján Ursínyt börtönbüntetésre ítélték. A politikai krízisről bővebben: Syrný, 2008: 127–177.

⁴⁴ Syrný, 2006: 55.

⁴⁵ Kaplan, 1992: 223–229.

⁴⁶ Abrams, 2000: 276–278.